

Opiniestuk

INTERNATIE EN INTERNATIONALISME – VOLGENS MAUSS, EN TEGEN DE ANTROPIE¹

Bernard Stiegler

(Vertaling Bart Buseyne)

De eerste Internationale Arbeidersassociatie werd in 1864 opgericht in Londen, in aanwezigheid van Karl Marx. Ze werd in 1889 omgevormd tot de Socialistische Arbeiders-Internationale, in aanwezigheid van Friedrich Engels. Deze beide internationale verenigingen lijken een concrete invulling te geven aan de aanmaning waarmee het *Manifest van de communistische partij* afsluit:

Proletariërs aller landen, verenigt u!

Ook de Derde Internationale, de zogenaamde Communistische Internationale van 1919, herneemt het ordewoord. Het inspireert de Franse afdeling van de Arbeiders-Internationale in 1920 tot de afsplitsing en de oprichting van de Franse Communistische Partij. Tijdens de 2de Internationale werd ‘De Internationale’ gekozen als hymne. Het lied roept de proletariërs in naam van de mensheid op tot eenheid over grenzen heen:

Makkers, hoort de signalen!
Sluit uw scharen aaneen
En de Internationale
En ‘t mensdom worden één!²

In 1932 stelt Henri Bergson – een vurig aanhanger van de Volkenbond, en medeoprichter van wat later de UNESCO wordt – vast dat:

De enkele gemeenschap die alle mensen zou omvatten [...] nog niet bestaat, en misschien nooit zal bestaan.³

In april 1904 schrijft Jean Jaurès in het allereerste nummer van het dagblad *L’Humanité* dat:

De mensheid nog niet bestaat, of amper bestaat.⁴

Dertig jaar later noteert Martin Heidegger dat de enige gedachte die wat waard is wanneer we ons afvragen of we wel weten wat denken heet, luidt dat:

We nog niet denken.⁵

‘Nog niet’, ‘misschien nooit’: we vragen het ons af wanneer we overwegen wat de particularismen en de singulariteiten vermag te overstijgen, als denken en als bestemming. Voor Mauss en Bergson komt het er echter niet zozeer op aan om de verschillen en de lokaliteiten te overstijgen, dan wel om ze te openen.

In het taaleigen van Bergson en Rilke, van Heidegger als lezer van Rilke, en van Deleuze als vertolker van Bergson, staat het opene⁶, als belofte en risico, niet eenvoudigweg voor de abstracte universaliteit van de ‘intelligentie’ (Bergson)⁷. Het vraagstuk van de universaliteit stamt uit het Duitse idealisme en wordt door Hegel gearticuleerd in termen van het dialectische denken van de universele geschiedenis.

Voor Marx en Engels vormt de internationale vereniging van proletariërs de effectieve verwerkelijking van het universele – niet van het abstracte en ideale universele van Hegels *Rechtsfilosofie*, maar van het concrete universele: de verwerkelijking is de uitkomst van de revolutionaire kritiek die is doorgevoerd door de macht van het negatieve – die het proletariaat is geworden doorheen de productieverhoudingen in de politieke economie – en die recht zoekt te doen aan de arbeid⁸.

*

De marxistische leden van de Socialistische Internationale die de communistisch geworden Derde Internationale gingen vervoegen, huldigden een internationalisme dat vloekte met de instelling die op 10 januari 1920 in het leven werd geroepen, in het verlengde van het Verdrag van Versailles (1919): de Volkenbond, opgericht op voorstel van Woodrow Wilson, in een herneming van de zevende stelling van Immanuel Kants opstel *Idee voor een algemene geschiedenis in het perspectief van de wereldburger* (1784).

Marcel Mauss was net als Lucien Lévy-Bruhl een socialist. Als medestander van Jean Jaurès – en medestichter van *L’Humanité* – was hij een tegenstander van Jules Guesde. In de bolsjewistische revolutie kon de Socialistische Internationale – de Tweede Internationale, die in 1916 werd ontbonden – een voorteken zien van de komende Communistische Internationale. Volgens Lévy-Bruhl schreef Mauss omstreeks 1920 – het jaar waarin de Volkenbond werd opgericht – aan een tekst over de natie waarmee hij zijn marxistische kameraden wou overtuigen om het begrip van de nationaliteit, alsook de werkelijkheid van de nationale samenleving, niet te verwerpen in naam van de proletarische internationale⁹.

Het is verleidelijk om de bedachtzame erkenning van de nationale werkelijkheid te laten anticiperen op de *reacties* die het Italiaanse fascisme en het

Duitse nationaalsocialisme zouden voeden, en die uiteindelijk tot de Tweede Wereldoorlog zouden leiden. Toch lijkt me dit niet de meest vruchtbare insteek bij de interpretatie van Mauss' analyse. Wat deze aanscherpt is de aandacht die hij weet op te brengen voor de historische singulariteit, in de verscheidenheid en oneindige complexiteit van haar lagen, die zich niet laten oplossen in wat Deleuze zal omschrijven als *de universaliteit van de markt*¹⁰.

*

Mauss stelt voor om het internationalisme niet op te vatten als een a-natie¹¹, maar als een inter-natie ['inter-nation'] waarin de ideeën van de natie en van de nationale samenleving niet worden opgelost¹². Hij onderschrijft de noodzaak van de ontwikkeling van een internationalisme dat gestalte geeft aan wat we een internatie kunnen noemen. Deze is samengesteld uit naties die zelf drager zijn van de diversiteit die het *geestesleven* (in de zin Paul Valéry en Hannah Arendt) veronderstelt, en die we een noödiversiteit¹³ moeten noemen, in aansluiting bij het leven qua biodiversiteit.

De organisatie van de uitwisseling tussen naties onderling – de internationale handel zowel als de samenwerking in de ideale en universele gemeenschap van de mensheid – vroeg om de instelling van een kosmopolitisch verbond van naties. Het belang daarvan nam gelijk toe naarmate de naties erkend en verenigd werden in de schoot van natiestaten, temeer daar de spirituele en/of imperiale eenheden onder druk kwamen te staan van de dynamiek die de industriële revolutie en het daarbij horende kapitalisme op gang hadden gebracht.

Deze historische transformaties vormen de horizon van de 'dynamiek van het kapitalisme' die door Marx – en later door Braudel – geanalyseerd werd. De interpretatie ervan vormt de inzet van het argument dat Jason Moore ontwikkelt in zijn duiding van de era van het *antropoceen*¹⁴ als tijdvak van het *kapitaloceen*¹⁵. Aan Moore's analyse ontbreekt echter een belangrijk luik: een analyse van wat we de *antropie*¹⁶ noemen, en de daarmee gegeven noodzaak om deze te bestrijden met wat we de *negantropie*¹⁷ noemen. Het tijdvak van het kapitaloceen moeten we dan ook herinterpreteren in termen van een vernieuwd begrip van de era van het *antropoceen*¹⁸.

In de loop van de 19de eeuw voltrekt zich de overgang van een economie die moet roven en veroveren om te groeien¹⁹, naar een industriële kapitalistische economie die vraagt om de intensivering van de uitwisseling in voorspoed en vrede. Deze transitie wekt allerlei spanningen, wat maakt dat de *vereniging* een centrale bekommernis wordt van elke diplomatie. Geconfronteerd met de eigen contradicties neigen de nationale kapitalistische economieën er echter toe om terug te vallen in het stadium van de veroveringseconomie, en dus om de oorlog op te zoeken. Deze tendens laat zich sterk gevoelen in de verhouding tussen Duitsland en Frankrijk, tussen het Duitse en het Franse kapitalisme die beide het nationalisme aanwakkeren om van hun producenten kanonnenvlees te maken.

Hiervan kunnen we ons geen rekenschap geven – evenmin trouwens als van de toenadering tussen de Fransen en de Britten, die lange tijd concurrenten en vijanden zijn geweest – wanneer we over het hoofd zien dat Duitsland niet kon ‘profiteren’ van een koloniale verovering²⁰, en wanneer we niet in overweging nemen hoezeer het Britse en het Franse kapitalisme steunden op een koloniale, roofzuchtige economie in het genre van de *primitieve accumulatie* (Marx), of beter: van de *initiële accumulatie* (in de vertaling van Jean-Pierre Lefèbvre²¹).

In het licht van het immer potentieel roof- en oorlogszuchtig karakter van de nationale kapitalismen, en in de optiek van de vertegenwoordigers van ‘de wereld van de arbeid’, verschijnt de klassenstrijd – die het kapitaal tegenover de arbeid stelt – als de tegenstelling tussen het proletarische internationalisme en de kapitalistische nationalismen.

*

Nu stelt er zich een fundamenteel probleem²² wanneer de financialisering op structurele en systematische wijze de deterritorialisering bedingt van het kapitaal, en de technologie er anderzijds voor zorgt dat het proletariaat – zoals dat in de wereld van de handenarbeid is ontstaan – aan gewicht verliest en de proletarisering daarentegen ‘alle lagen van de bevolking’ gaat treffen, zoals het *Manifest van de communistische partij*²³ (geschreven in 1847) en de *Grundrisse* (geschreven in 1857) hadden voorspeld.

Dit probleem wordt nog groter wanneer onderkend wordt dat het ecologische vraagstuk – en meer in het algemeen de ‘eschatologische’ limieten²⁴ van het antropoceen – het noodzakelijk maken om de economie en de uitwisseling te herontwerpen in functie van de territoriale coherenties²⁵ en met inperking van het internationale handelsverkeer waaraan vooreerst de producenten van koolstofdioxide verdienen die de lokale economieën onderwerpen aan logica’s die de roofzucht en extractie verder opvoeren. Dan wordt maar al te duidelijk hoezeer de kapitalistische economie – naar Nicholas Georgescu-Roegen kon stellen, in het spoor van Alfred Lotka²⁶ – steunt op een newtoniaanse opvatting van de fysica, terwijl zowel de thermodynamica als Erwin Schrödingers conceptie van het leven²⁷ ons ertoe verplichten om de economie eerst en vooral te beschouwen als een probleem van de entropie – probleem dat zich in het antropoceen aandient als een probleem van de *antropie*, in de betekenis waarin het I.P.C.C. spreekt van de antropogene forceringen (‘anthropogenic forcings’)²⁸.

Een dergelijke probleemstelling laat zich niet gemakkelijk integreren in het perspectief van marxisten. Daartoe is een herziening vereist van niet minder dan de dialectiek en het materialisme zelf, opgevat als de historische verwerkelijking doorheen de proletarische macht van het negatieve. Nog afgezien van het feit dat de macht van het proletariaat zich méér dan ooit toont in de ervaring van onmacht en dus in de brede instemming met de nationalismen, is de uitputting van het denken dat zich beroept op het proletarische internationalisme overduidelijk. Dit

komt vooral doordat deze beschouwing op structurele wijze voorbijgaat aan het vraagstuk van de entropie, zoals duidelijk te lezen is in Friedrich Engels' *Dialektik der Natur*²⁹; daar komt bij dat het marxisme geen enkele conclusie wist te trekken uit het *Fragment over machines* in de *Grundrisse* – en ook de interpretatie die de Italiaanse operaïsten eraan gaven stelt in deze teleur.

Gevolg is dat – welke moeite Louis Althusser en de zijnen zich ook hebben getroost – er niet zoiets bestaat als een marxistische epistemologie die die naam waardig is. Dat is zo omdat Althusser – die helemaal geen belang stelt in de entropie en nergens de fysica van Engels in vraag stelt – *De Duitse ideologie* – waarin Marx en Engels méér dan een eeuw vóór Lotka het vraagstuk van de exosomatische evolutie³⁰ aan de orde stellen – als een “niet wetenschappelijke” tekst terzijde schuift. Toch vormt juist dit vraagstuk de horizon van Boek I van *Het Kapitaal*. Willen we de marxistische epistemologie *reviseren*, dan moeten we wel van deze kwestie vertrekken.

*

We kunnen en moeten dus vooreerst proberen om Mauss voorbij Mauss te lezen, in verwijzing naar andere auteurs die eveneens tijdens het interbellum recht zochten te doen aan de singulariteiten, waaronder Henri Bergson en Robert Musil; en naar Friedrich Nietzsche, die enkele decennia eerder optrad.

Wat bij Mauss nauwelijks een stelling is – schetsmatig neergezet in een paragraaf getiteld ‘Het internationalisme’, waarin hij pleit voor een internatie waarbinnen de naties zich kunnen co- en transindividueven, als we hier even mogen meedenken met Simondon – moet nieuw overwogen worden vertrekkende van volgende vraag: wat moeten we daarin weerhouden als zijnde constitutief voor de negantropie die maakt dat de amper bestaande mensheid bestaat *als* haar differentie³¹, en in een *gevecht tegen haar antropie*?

Aansluitend kunnen we het programma ontwerpen van een nieuwe kritiek van de politieke economie. Deze nieuwe kritiek steunt voor alles op een nieuwe opvatting van de arbeid, die niet oplosbaar is in de baan³², en die zich projecteert *voorbij het feit van de proletarisering* zoals die leidt tot een automatisering die de *Grundrisse* duidt in termen van de bouw van gigantische automaten. Aangezien deze automaten ertoe gedoemd zijn om *gesloten systemen* te worden³³, werken ze onvermijdelijk de verdere stijging van het entropieniveau in de hand, door antropisering³⁴. Precies deze stijging vormt de kern van het probleem van de era van het antropoceen.

Het herontwerp van de economie doorheen een lectuur van Lotka stelt het proletarische internationalisme van marxistische signatuur voor een grote moeilijkheid. Net als de negatieve entropie kan de negatieve antropie, of de negantropie zich alleen maar voordoen in de schoot van een lokaliteit, namelijk als uitstellingen van entropie die lokale verschillen genereren – en daarmee als *idiomatische differentie* zoals we met Jacques Derrida kunnen stellen.

*

Op 1 mei 2019 – in de directe aanloop naar de Europese verkiezingen van 23 t.e.m. 26 mei – stelde het voormalige *Front National*, het *Rassemblement National*, bij monde van haar voorzitter Marine Le Pen, haar nieuwe programma voor. In de toespraak die ze op die dag in Metz hield, ging ze uitvoerig in op wat *het lokalisme* wordt genoemd³⁵.

Het is opmerkelijk hoe het *Rassemblement National* nu uitdrukkelijk kiest voor het ontwerp van een ecologische beschaving, die steunt op een ecologische economie die evenwel in politiek opzicht nationalistisch en xenofob is³⁶. Maar hoe nieuw is dit? Er is al vaker op gewezen dat het nazisme, bijvoorbeeld, aanspraak maakte op een soort van ecologisme en daarbij tegelijkertijd verwees naar Haeckel en naar Nietzsche – verwarring ten top, dus, en dan hebben we het nog niet over de rol van Konrad Lorenz. En hoe vaak heeft men de grondlegger van de Franse ecologische beweging – Antoine Waechter – niet verweten een bedenkelijk conservatisme te huldigen?

Wat zeker nieuw is in deze evolutie van een *Front National* dat zich tot voor kort bij monde van vader Le Pen vaak beriep op Ronald Reagan, en dat nu een andere naam aanneemt om deze ultraliberale achtergrond uit te wissen, is:

- Hoe Le Pen in haar toespraak in Metz *afstand lijkt* te nemen van het ‘klimaatsepticisme’ van Donald Trump;
- Hoe ze zich anderzijds, en omgekeerd, *helemaal niet* uitspreekt over de era van het antropoceen en de klimaatverwoesting als kwesties – kwesties die door Trump en door veel vrienden van het *Rassemblement National*, waaronder Jair Bolsonaro, ontkend worden;
- En hoe ze, ten derde, voorbijgaat aan de entropie als kwestie, en er derhalve niet toe komt om de lokaliteit te beschouwen *vanuit de optiek van dit vraagstuk van de entropie*.

Het verrast niet dat dochter Le Pen, tegen een zekere schijn in, op dit punt getuigt van de grootste getrouwheid aan de vader, en het opgehangen verhaal in laatste instantie kracht bijzet met de aanwijzing van migranten en nomaden als zondebokken. Trump doet niet anders.³⁷

Het zou een vergissing zijn om in het zondebokmechanisme een excuus te vinden om de voorstellen die de partij *Rassemblement National* doet, *niet* van *kritiek* te voorzien. Kritiek houdt het niet bij een loutere aanwijzing, maar hoeft daarom nog niet in dialoog te treden met het *Rassemblement National*: het is zaak om de gezondheid te oefenen doorheen de analyse van misvormingen, en om daar vervolgens enige lering uit te trekken.

Daarmee is de inzet verduidelijkt van *Qu'appelle-t-on panser 2. La leçon de Greta Thunberg* (2019), dat zoekt te antwoorden op het appel van de veelgeprezen en verguisde Zweedse juffrouw. In dialoog met haar generatiegenoten, *Youth for climate*, probeert het boek de echte problemen (en

daarmee ook de valse, afdekkende problemen) om te zetten in echte vragen – dit wil zeggen: 1. in concepten, en 2. in voorstellen³⁸.

*

In de era van het antropoceen hoort het internationalisme het internationalisme te zijn van een internatie. Alleen een economie van de negantropie kan in de schoot daarvan werk maken van de ‘transitie’ zonder daarbij te vervallen in ‘green washing’. Dit werk is van zowel epistemologische als economische en juridische aard, en is uiteraard ook een sociale aangelegenheid. Voor de wijze waarop de brede samenleving en haar bewoners dit werk op zich kunnen nemen, reiken de collega’s van het *Instituut de Recherche et d’Innovation* en *Ars Industrialis* twee termen aan – het contributieve onderzoek en de contributieve economie – die sterk aanleunen bij wat Jaurès en Mauss het coöperatisme hebben genoemd, en die naast de *commons* ook al het samen ontwikkelde en gedeelde weten [‘*savoirs*’] in het centrum plaatsen van de economie.

Noten:

¹ Het artikel dat we in vertaling publiceren is opgenomen in het themanummer *Pour un nouvel internationalisme* van *Lignes* (februari 2020, p. 95-104) met als titel: Internation et internationalisme – selon Mauss et contre l’anthropie.

2 Vert.: We citeren hier de vertaling van Theun de Vries (1938).

3 Bergson H., *Les deux sources de la morale et de la religion*, Parijs: Presses Universitaires de France (1997), p. 97.

4 Jaurès J., ‘Notre but’, in: *L’Humanité* (18-04-1904), beschikbaar op: https://www.marxists.org/francais/general/jaures/works/1904/04/jaures_190418.htm.

5 Heidegger M., *Was heisst Denken?*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag (1954), p. 4.

6 Vert.: Het ‘défaut’ waarmee de extra-biologische evolutie de mens slaat, heeft het karakter van een mysterie. Naar dit mysterie – dat “immer onberekenbaar en derhalve onwaarschijnlijk en niet-programmeerbaar blijft” – verwijzen R.M. Rilke en G. Deleuze als ‘het opene’ (BIF 53 noot 1). Met Hent de Vries noteren we dat ‘het opene’ elke tendens naar het geslotene “soms weer even herinnert [aan] het onmogelijk-mogelijke”, en “mogelijk maakt wat dat welbeschouwd (nog) niet is” (De Vries H., *Kleine filosofie van het wonder*, Amsterdam: Boom (2015), p. 106).

7 Vert.: Bergson “definieert de intelligentie vooreerst als een fabriceren (Homo faber)” (BIF 230).

8 Vert.: In onderscheid tot de baan (‘l’emploi’) houdt de arbeid (‘le travail’) de “permanente mogelijkheid [in] van de uitvinding van een nieuwe betekenisconfiguratie” (BIF 79). Feitelijk is de arbeid in hoge mate “gesteriliseerd” door wat Stiegler de standaardisering noemt, “de transformatie [van de arbeid] in de generieke informatieverwerking” (BIF 79).

9 Het manuscript wordt in 1969 gepubliceerd in de derde band van Mauss’ *Oeuvres* (Parijs: Minuit), die zijn opgenomen in de collectie ‘Le sens commun’, verzorgd door wijlen Pierre Bourdieu. De tekst wordt hernomen in het boek *La nation, ou le sens du social*, dat in 2013 verscheen bij Presses Universitaires de France, in de reeks Quadrige.

10 Deleuze G., 'Contrôle et devenir', in: Deleuze G., *Pourparlers*, Parijs: Minit (1990), p. 229-239, p. 233.

11 Vert.: Het collectief Internation/Geneva2020 stelt de 'a-natie' gelijk aan "de repressie van de nationale singulariteiten teneinde de eenheid op het globale niveau te verhogen" (BIF 185).

12 Mauss M., *La nation, ou le sens du social*, édition et présentation de M. Fournier et J. Terrier, Parijs: Presses Universitaires de France, p. 383-404, p. 396.

13 Vert.: Technische organen zijn nooit spontaan heilzaam, het zijn 'farmaka' (BIF 75). De beperking van de giftigheid ervan vraagt dan ook altijd om een bijkomende inspanning (BIF 77) waarnaar het collectief specifiek verwijst met de term 'le travail'. Deze arbeid is een arbeid van de noësis (Aristoteles), van het denken in al haar vormen, en "valt bijgevolg onder wat wij de noödiversiteit en de noödiversifiëring noemen" (BIF 77). Omdat alleen een cultuur van de diversiteit van het 'savoir' het ons kan vergunnen om de door de technische evolutie geïnduceerde antropie terug te dringen, vindt de internatie haar uitgangspunt in de noödiversifiëring.

14 Vert.: Het antropoceen beschrijft de geologische era die aanvangt wanneer de menselijke activiteit – bij het begin van de industriële revolutie – een globale impact krijgt op het ecosysteem van de aarde en de toekomst van de planeet. Het kan opgevat worden als een entropoceen voor zover het gekenmerkt wordt door een massieve toename van de entropie, en dit zowel op het fysische niveau, het biologische niveau als het psychosociale niveau.

15 Zie: Moore J.W., *Capitalism in the web of life: ecology and the accumulation of capital*, Londen: Verso (2015) en Moore J.W., *Anthropocene or capitalocene? Nature, history, and the crisis of capitalism*, Oakland: PM Press (2016).

16 Vert.: De term antropie staat voor "de menselijke vorm van de productie van entropie" (BIF 33-34) op zowel het fysische niveau, het biologische niveau als het psychosociale niveau, en is synoniem met wat het International Panel for Climate Change [I.P.C.C.] de 'antropogene forcering' (BIF 34) noemt.

17 Vert.: De negantropie staat voor een antropogene toename van de diversifiëring en vernieuwing op de onderscheiden niveaus van het fysische, het biologische en het psychosociale.

18 Naar geargumenteed wordt in: Stiegler B., *Qu'appelle-t-on panser? 2. La leçon de Greta Thunberg*, Parijs: Les Liens qui Libèrent (2019).

19 Zie: Karatani K., *The structure of world history: from modes of production to modes of existence*, transl. M.K. Bourdagh, Durham: Duke University Press (2014).

20 Het zogenaamde 'Duitse koloniale rijk' is pas laat tot stand gekomen, onder Bismarck, en bleef eerder klein. Hetzelfde kan gezegd worden van het Italiaanse rijk.

21 Marx K., *Le capital: Livre 1*, vertaald door Lefèbvre J.-P., Parijs: Les éditions sociales (1983).

22 Vert.: In deze en volgende alinea formuleert Stiegler twee problemen waarvoor het proletarische universalisme komt te staan. Het eerste probleem maakt dat de beschikbaarheid van de energie die het geestesleven voedt, afneemt. Volgens Marx bestaat het proletariaat als de macht van het negatieve. Doordat de entropie van de psychosociale individualisatie toeneemt raken de producenten onteigend van hun 'savoir' en daarmee van hun autonomie. Dit is verwoestend voor het handelend vermogen van het proletariaat, dat gaandeweg iedereen omvat die de bevoegdheid over zichzelf heeft verspeeld aan de automatisering, en dat is vandaag zowat iedereen, producenten, consumenten, kaderleden, wetenschappers...

Het tweede probleem stelt zich in de context van de klimaatverwoesting en betreft het universalisme. Alhoewel de oplossing voor de globale klimaatcrisis mondiaal moet zijn, kan deze oplossing zich enkel concretiseren op het lokale vlak (BIF 189). De aanpak van de klimaatverwoesting vraagt dan ook om een zeker lokalisme. Nu staat het probleem van de verwoesting van het geestesleven niet los van het probleem van de klimaatverwoesting. Beide hebben immers hun bron in de entropie (BIF 37). De oplossing ervan ligt in “een decarbonisering van de economie doorheen een deproletarisering van de industrie” (BIF 33). De decarbonisering zowel als de deproletarisering zijn negantropisch van aard, en dus lokaal in hun globaliteit (BIF 236).

Dat de decarbonisering via de deproletarisering verloopt, wil zeggen dat de transformatie van de systemen die de individuele en collectieve motivatie beïnvloeden belangrijker geacht wordt dan de transformatie van de economie, of er een voorwaarde toe vormt (BIF 220).

Dat is ook de mening van Timothy Morton, die zijn leetuur van Christopher Nolan’s film *Interstellar* (2014) ophangt aan een vraag betreffende de motivatie van het hoofdpersonage, Joseph Cooper: “De film verkent volgend fundamenteel probleem: Je zou de wereld moeten redden. Maar hoe kun je dit graag willen?” (Morton T., *Humankind: solidarity with nonhuman people*, Londen: Verso (2019), p.146). We weten ons individueel en collectief al enkele decennia geconfronteerd met ernstige planetaire en menselijke problemen, waarvan we weten dat we ze moeten aanpakken. ‘You should save the world.’ Tegelijk vinden we het steeds moeilijker en moeilijker om er ook daadwerkelijk, actief om te geven. ‘How do you want to?’

Nu vat Morton de crisis van de praktijk vooreerst op als een crisis van het narratief, waarop hij zoekt te antwoorden met de ontwikkeling van nieuwe manieren van vertellen, van denken en zelfs van zijn. Stiegler zal het belang hiervan niet ontkennen. Toch ziet hij de praktische crisis anders. Dat we niet tot daden te bewegen zijn, is volgens hem eerder het gevolg van de wijze waarop de collectieve intelligentie en wil ontmanteld worden in de wereld van het 24/7 kapitalisme. De vraag die zich opdringt is volgens hem dan ook de vraag welk technologisch potentieel aangewend kan worden ter cultivering van nieuwe praktijken van het ‘savoir’ onder een nieuw, en “functioneel deproletariserend” (BIF 33) industrieel model dat niet ten koste gaat van de politieke rede, maar het motief daarvan vormt.

23 Cf. Marx K. & Engels Fr., *Het communistisch manifest*, p. 31.

24 Vert.: Het woord ‘eschaton’ roept het einde op. Het antropoceen stoot tegen zijn ultieme grenzen (BIF 17) aan en is ten dode opgeschreven (BIF 27).

25 Vert.: Het collectief *Internation/Geneva2020* zoekt de natie nieuw te overdenken als het “synthetisch en lokaal niveau van een ensemble van lokaliteiten die een territoriale coherentie vormen” (BIF 209) Dit niveau is op zijn beurt ingeschreven in de bio- en techno-sferische lokaliteit die het meta-lokale niveau vormt waarop zich een nieuwe soevereiniteit zou moeten individueren als een telkens weer beproefde belofte (BIF 209).

26 Lotka A., ‘The law of evolution as a maximal principle’, in: *Human Biology* 17/3 (1945), p. 167-194.

27 Vert.: “Schrödinger introduceerde de gedachte dat het probleem [waarop de biologie werkt] eruit bestaat om te begrijpen hoe orde uit orde kan ontstaan. Daarom stelde hij voor om de negatieve entropie te bestuderen [die] de naam ‘negentropie’ krijgt” (BIF 70-71). In eerste instantie verwijst de negentropie naar de tendens tot structurering, diversifiëring, en vernieuwing die levende wezens vertonen.

28 Vert.: “Om te verwijzen naar de menselijke vorm van de productie van entropie spreekt het I.P.C.C.-rapport uit 2014 van een antropogene forcering [‘anthropogenic forcing’], ook wel antropisering genoemd” (BIF 33-34).

29 Vert.: Volgens Fr. Engels leidt de notie van entropie tot de “absurde theorie” van “een eerste opwarming”, die het bestaan impliceert van een schepper (cf. Engels’ brief aan K. Marx van 21 maart 1869 [http://marxists.anu.edu.au/archive/marx/works/1869/letters/69_03_21.htm]).

30 Vert.: De exosomatische evolutie is een ander woord – dat Stiegler niet zozeer aan Karl Popper dan wel aan Alfred Lotka ontleent (BIF 75) – voor de technische evolutie, de evolutie van de technische organen, i.e. van de extra-corporele objecten die theoretisch analoog zijn aan organen. Deze extra-biologische, exosomatische organen zijn ambivalente ‘farmaka’ (BIF 76).

31 Vert.: J. Derrida neemt in het woord ‘differantie’ twee onderscheiden betekenissen samen, het verschil en het uitstel. De dynamiek daarvan kunnen we omschrijven als de beweging van een verschil-over-een-uitstel.

32 Vert.: Stiegler markeert een onderscheid tussen de arbeid (‘travail’) en de baan (‘emploi’) (BIF 29). Voor de uitoefening van een baan volstaan gestandaardiseerde competenties, terwijl de arbeid mag bestaan – rechtens – als praktijk van ‘savoir’. Feitelijk heeft de standaardisering er wel voor gezorgd dat de arbeid in hoge mate is geproletariseerd (BIF 79).

33 Althans in de opvatting van Ludwig von Bertalanffy. Vert.: een gesloten systeem vernietigt allengs de eigen dynamiek (BIF 80).

34 Vert.: De antropisering is een ander woord voor wat het I.P.C.C. de antropogene forcering(en) noemt, en wat het collectief thematiseert als antropie.

35 Marine Le Pen verwees daarbij meermaals naar de voorstellen ter zake van Hervé Juvin, de economist die de kieslijst van de Rassemblement national trok en ondertussen in het Europese parlement zetelt als verkozene.

36 Le Pen volgt in deze de lijn die Juvin uittekent in: Juvin H., France, le moment politique: manifeste écologique et sociale, Monaco: Rocher (2018).

37 Maar ook Manuel Vals – die ondertussen Catalaan is geworden – legt het zo aan, net als al die andere lui van eenzelfde allooi in binnen- en buitenland.

38 Om problemen in vragen om te zetten lopen in Seine-Saint-Denis een aantal sociale experimenten in de contributieve economie. Een dergelijke economie steunt op een nieuw-ontworpen en geherwaardeerd begrip van de arbeid buiten de loonarbeid om, en zet in op de deproletarisering en de strijd tegen de antropische economie die het kapitalisme van vandaag meer dan ooit is geworden. Ook het initiatief van de werkgroep Internation/Geneva2020 zoekt problemen in vragen om te zetten, en dit in respons op het appel dat de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Mr. António Guterres, zowel tot de Algemene vergadering (10-09-2018) als tot het Wereld Economisch Fonds (24-01-2019) heeft gericht. De werkgroep werd gevormd in Geneve bij de gelegenheid van de viering van de 100ste verjaardag van de oprichting van de Volkenbond, de voorloper van de huidige Verenigde Naties.